

Михайло Гордієнко

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ НАПЕРЕДОДНІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Одним із ключових чинників гармонійного розвитку будь-якого суспільства є оптимальне співвідношення політичних і моральних факторів. Науково виважене, неавантюристичне ставлення до цієї дихотомії зумовлює розглядати майбутні парламентські вибори в Україні не лише у політичному вимірі, а й у відповідності з моральними критеріями. В системі координат, де фігурує людина, неодмінно присутня морально-ціннісна рефлексія. Взаємозалежність політики і моралі – це одвічна тема політичної філософії. Як відомо, політика є діяльністю із завоювання, утримання й використання влади, отже, пов'язана так чи інакше з примусом, який сам по собі є злом, але за певних умов він об'єктивно необхідний і морально виправданий.

Перевага у суспільному житті факторів чи то морального, чи політичного характеру складається впродовж історичного розвитку держави і залежить від традицій даного народу, його ментальних особливостей, національної психології, культури, форми державного устрою та геополітичного становища країни загалом.

Щоб усвідомити генезу морально-етичних категорій, слід зважати на пояснення П. Рікера, який вирізняв протилежність двох спадщин: “Спадщини аристотелівської, де етика характеризується своєю телеологічною перспективою (від *telos* – кінець); і спадщини кантівської, де мораль визначається обов’язковим характером норм, тобто з погляду деонтології (від “деон” – обов’язок)”¹. Моральні норми – це імперативні вимоги, яких людина дотримується, керуючись власним сумлінням, усвідомлюючи їх вічний, позачасовий і абсолютний характер.

Чи правомірне взагалі застосування до сфери політики категорій етики і моральних цінностей – ці питання виникли давно і в історії політичної думки на них давали досить неоднозначні відповіді. Традиція, яка йде ще від Сократа, Платона та Аристотеля, розглядає політику і мораль як єдине ціле, спрямоване на досягнення суспільного блага, справедливості. Зокрема, Аристотель у своїй творчості ототожнює мораль та політику – (“етиці етосу” відповідає “політика полісу”). “Тільки людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість і т. п. А сукупність всього цього і створює основу сім’ї і держави”². У вченні Аристотеля, що репрезентує теоретичну онтологію поліса, етика й політика разом становлять єдину галузь практичної епістемі, на відміну від теоретичної науки, з одного боку, і творчих (виробничих) знань – з другого. В подальшому – християнська традиція також виходить з єдності політики і моралі, проте розділяє відповідальність за них, покладаючи її відповідно на світського правителя – монарха і духовного – папу.

Уперше чітко сформулював проблему співвідношення політики й моралі і протиставив їх одна одній Н. Макіавеллі. Він вважав, що головною метою правителя має бути благо, яке вимагає постійного зміцнення його влади, а досягнення цієї мети виключно високomorальними засобами неможливе. Мислитель був переконаний, що правитель має діяти, незважаючи на жодні моральні міркування, керуючись політичним постулатом: мета виправдовує засоби. “Потрібно знати, – писав він, – що з ворогом можна боротися двома способами: по-перше, законами, по-друге, силою. Перший спосіб притаманний людині, другий – тварині; ...правитель має засво-

їти те, що міститься в природі і людини, і тварини”³. Таким чином, Н. Макіавеллі стверджував, що немає ідеального державного ладу поза часом і простором, є лише лад, адекватний ситуації; немає незмінно досконалих чи поганих методів управління людьми, є лише методи, які відповідають або не відповідають ситуації.

Принципово відмінне від макіавеллівського вирішення проблеми співвідношення політики і моралі здійснює німецький філософ І. Кант. Він формулює категоричний імператив, тобто загальний моральний закон, згідно з яким до кожної людини потрібно ставитись як до мети, а не як до засобу. Така абсолютизація моралі в філософській рефлексії Канта приносить індивіду свободу, що веде до загальнолюдського блага. “Кінцеве призначення людського роду полягає в найвищому моральному вдосконаленні, яке досягається з допомогою свободи людини, – стверджує вчений. – Іманентний принцип світу – свобода... Бог бажає не тільки того, щоб ми були щасливі, але й щоб самі зробили себе щасливими, – в цьому полягає істинна моральність”⁴. Ця вимога поступово веде до розуміння нерозривного зв’язку між політикою і мораллю, який, однак, не означав їх повного злиття, як це було в давньогрецькій політичній філософії.

Слід зазначити, що вищезгадані парадигми взаємодії моралі й політики в сучасному політологічному дискурсі тлумачаться так: “Якщо в Арістотеля найбільш характерним індивідуальним персонажем “Політики” постає “законодавець”, діяльність якого цілком спрямована на формування досконалих засад політичного спілкування і “виховання законом”, то в Макіавеллі його місце посідає ворожий світу й внутрішньо спустошений правитель-“завойовник”, бурхлива діяльність якого постійно трансцендує ...інтриги, підступи, хитромудрі задуми”⁵. Макіавеллівські принципи далекі не тільки від моралі, їх важко ототожнити з політикою в цілому.

Існують різні підходи до пояснення реального співвідношення між етикою і політикою. Скажімо, М. Вебер стверджує: “Ми маємо усвідомити, що будь-яка етично зорієнтована діяльність може підпорядковуватися двом максимам: етиці переконання, або “етиці відповідальності”⁶. Вчений пояснює, що ці дві рефлексії – “етика переконання” – (означає неухильне дотримання моральних прин-

ципів незалежно від того, до яких результатів це приведе) і “етика відповідальності” – (передбачає врахування конкретної обстановки, орієнтацію політики на її наслідки, внутрішню відповідальність політиків за результати своїх дій) спроможні формувати самодостатню особистість, якій притаманне “покликання до політики”. Тим, хто хоче займатися політикою серйозно і фахово, Вебер радить усвідомити етичні парадокси політики, яка “спутує диявольськими силами”.

У той час як політика виступає формою об’єктивації дійсності, більшість імперативів моралі мають абстрактний характер. В умовах демократичного устрою основним напрямом інституціоналізації моральних вимог в політиці є права людини. Вони виступають універсальним критерієм оцінки гуманності політики, її людського виміру. Реалізація політичного курсу в правовій державі передбачає вибір меншого зла, тобто досягнення мети з допомогою найбільш адекватних в певних умовах засобів. При цьому протистояння політики та моралі є мінімальним.

Для авторитарних режимів характерні відсутність моральної рефлексії, узурпація влади, маніпулювання свідомістю людей, цинізм чиновників, що сприяє зростанню корупції, криміналізації управлінських структур, порушення прав людини. Наприклад, В.І Ленін до моралі підходив з класових позицій, вважаючи моральним те, що слугує побудові комуністичного суспільства, “...він закликав пролетаріат розповсюдити класову боротьбу також на область моралі”⁷. Це мало продовження в СРСР, де “революційна доцільність” трансформувалась в ігнорування прав і свобод людини, масові репресії, політичне свавілля.

В умовах радянської імперії моральні відносини поглиналися політичними принципами. Тотальна ідеологізація суспільства заміняла норми моралі. Політичний світогляд радянських громадян був підпорядкований впливу етатизованої моралі, яка виправдовувала всемогутні права держави на втручання в будь-які сфери суспільства, насильство над особистістю, вороже ставлення до інакодумців. Жорстокість політичного аморалізму досягла апогею під час сталінського режиму, що призвело до моральної деградації значної частини українського суспільства.

У пострадянській Україні сформувалася кланово-олігархічна модель державного управління, яка досягла свого апогею в листопаді – грудні 2004 року і була змінена революційним шляхом. Крім традиційної боротьби за владу, новітня українська революція актуалізувала питання екзистенційного характеру, а саме: вибір українцями політичної перспективи, пошук нової національної ідеї, модерної української ідентичності, морального оздоровлення політики.

Унікальність “помаранчевої революції” зумовлюється безпрецедентним виявом моральності, відвертим пацифізмом та “елегантністю”. Масштабні фальсифікації президентських виборів 2004 р. не тільки спотворили результати волевиявлення, а й травмували вразливу українську душу, яка чутливо реагує на приниження власної гідності, засвідчили правову і моральну кризу нашого суспільства. Український народ вийшов на майдани не вирішувати соціальні проблеми, а щоб захистити свої права, вибороти свободу і, зрештою, змінити корумпований політичний режим та обрати нову, чесну, відповідальну і морально досконалішу владу. Українці змінили політичну систему завдяки своєму унікальному архетипу шляхетності, миролюбності та “...пристрасній чутливості, якої не здержують воля та інтелігентність”⁸. Будучи протилежністю макіавеллізму, “помаранчева революція” започатковує новий імператив соціального буття України – пробудження моральної свідомості своїх громадян, які далі не хочуть миритися з психологією натовпу, рабською покірністю, маніпулюванням власною долею.

Розгортання виборів в Україні визначається особливістю нашої духовності – її кордоцентризмом, який означає те, що “в житті людини, в її світогляді провідну роль, тобто мотиваційну й рушійну, відіграють не розумово-раціональні сили, а емоції, почуття, або, образно кажучи, потенції людського серця. Адже, згідно з ученням українського філософа П. Юркевича, людське серце набагато швидше, аніж розум, рухається і доходить висновків. Іншими словами, кордоцентризм українців – це екзистенція, що виступає основою самого буття, або... це те, що українцєви дав Бог, вся українська стихія та його свята земля”⁹.

Тому діяльність політиків наші громадяни оцінюють не за шкалою їх практичної результативності, професійної здатності, а біль-

ше за моральними критеріями: справедливий – несправедливий, чесний – злодій, мужній – боязкий.

Саме народ визначив, що держава, яку будував Л. Кучма, була злочинною і аморальною. Оцінюючи правління Кучми, відомий поет-патріот Б. Олійник зауважував: “Для народу воно було печальним. Найперше тому, що наш морально-етичний рівень упав на нульову позначку. На наших очах крали заводи і фабрики і не відповідали за це, а навпаки, ще й хизувалися... Все стало продаватися і купуватися. Якщо ти злочинець, з’явилася можливість легко відкупитися за гроші. Ось саме небезпечніше, що було при Кучмі”¹⁰.

За нової влади є всі підстави говорити про формування модерної української нації, представники якої вважають, що в ході досягнення будь-яких політичних цілей необхідно виходити з безумовного пріоритету моральних міркувань. Керуючись такими принципами, український народ (шляхом “майданної демократії”) обрав собі лідера. Українці підтримали не агресивного кандидата з Донбасу, а того, який віддає перевагу моральним чинникам в політиці і вірить в Бога. Ексклюзивні риси характеру В. Ющенка: релігійність, шляхетність і моральність мають генетичну природу і визначають його політичну поведінку. “Для мільйонів людей, які голосували за Ющенка, чесність, порядність, совісність були найбільш жаданими якостями... У довгому президентському марафоні ніхто спеціально не підкреслював моральних якостей кандидата. Вони проявлялися самі по собі”¹¹. Очевидно, що саме наявність моральних чинників принесла успіх “помаранчевій революції” і буде визначальним фактором у майбутніх виборчих перегонках.

Однак сучасні політичні процеси в Україні засвідчують, що надмірна моральність влади приводить до безпорадності в реалізації поставлених цілей, поглиблює кризу в суспільстві. Тому політика неминуче мусить визначити межі застосування моралі, але не відкидати її. В такому разі пріоритетом мають бути національні інтереси держави та забезпечення гідних умов життя громадян.

Особливість парламентських виборів 2006 року в Україні полягає в тому, що наші громадяни стали радикально іншими – вони мають безцінний досвід помаранчевих баталій, у ході яких набули політичної зрілості. Люди повірили в те, що вони спроможні боро-

тися з владою, яка порушує їхні права, і власними силами можуть змінити своє життя на краще, реально впливати на державну політику. Відтепер, маючи значно вищий рівень політичної свідомості, для українців апріорним є прагнення стати більш активними суб'єктами владних відносин, і в жодному разі не дозволити маніпулювати власною долею. Формуючи виборчі списки політичних партій і блоків, за браком моральних особистостей, перші п'ятірки визначають не на підставі управлінського професіоналізму, а виходячи з широкої популярності людини (відомий артист, спортсмен, космонавт). Це свідчить про те, що пріоритетом виборчої кампанії 2006 року будуть не ідеологічні особливості чи програмні засади кандидатів, а їх морально-світоглядна складова.

Головним завданням нинішньої влади є забезпечення рівності всіх суб'єктів парламентських виборів, щоб вони відбувалися в правовому полі і не опинилися поза мораллю. Рішення українського Президента відмовитися очолити партійний список блоку "Наша Україна" є свідченням морально зрілої і чесної політики: "... Президент має репрезентувати широке коло демократичних сил, а не бути представником якоїсь однієї партії. Упевнений, що від цього українська демократія тільки виграє"¹². Отже, глава держави за свідчив, що є лідером України, а не однієї партії, він залишається моральним арбітром нації, гарантом її демократії.

Багато морально-правових викликів артикулює політична реформа в Україні, яка в повному обсязі набуває чинності після парламентських виборів 2006 року. Вона не тільки легітимізує нову форму державного устрою – парламентсько-президентську республіку та надає більше повноважень законодавчій владі, але й у моральному відношенні фіксує окремі суперечливі моменти:

1) Повернення прокуратурі функцій загального нагляду – ст.121 оновленої Конституції додає до функцій прокуратури п'ятий пункт: "нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина...". За таку правову ініціативу Україна вже неодноразово діставала гостру критику від європейських демократичних структур, що є цілком справедливо. Адже загальний нагляд – це пережитки минулого авторитарного режиму. Хоча ця норма дає можливість відслідковувати те, як виконуються права та свободи громадян, але за певних

умов широта загального нагляду, (право прокуратури будь-коли й до будь-кого заходити з перевіркою) може перетворитися в репресивний механізм боротьби з інакодумством. Предмет втручання прокуратури в приватне життя громадян має бути чітко визначений законом. Огульний нагляд – це атавізм радянської доби, що має антиморальну сутність.

2) 3 дня набуття повноважень новою Верховною Радою набуває чинності так званий “імперативний мандат”. У ст. 81 Конституції зафіксовано наступне: “У разі не входження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), або виходу народного депутата... зі складу такої фракції його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій)”. Ця конституційна норма нейтралізує політичне ренегатство, однак породжує інші крайності. Нинішнє законодавство дозволяє народному депутату України змінювати партійно-політичну і фракційну належність. Якщо це робиться ним без кар’єристської мети чи фінансового винагородження, то в цьому немає нічого аморального. Навпаки, це свідчить про високий рівень демократії в суспільстві. У протилежному разі (що було більш характерним для вітчизняних політичних відносин) має місце політична зрада, яка не може бути виправданою. Імперативний мандат має антидемократичний характер і суперечить моралі тим, що робить народного обранця залежним не від свого виборця, а кріпаком у певній політичній партії.

3) Не додають суспільно-політичної стабільності і морально-психологічної впевненості й деякі інші положення політреформи: “Президент ...має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо: ...протягом одного місяця у ВР ...не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до ст. 83 цієї Конституції; ...протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів ...не сформовано його персональний склад; ...протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися” Отже, політреформа, позбавляючи Президента провідних важелів виконавчої влади, додає йому натомість сумнівних в моральному відношенні “залакувальних” функцій стосовно парламенту.

Значною мірою саме конституційно-правове поле має визначати моральність політики, а от її аморальність детермінується некомпетентністю політика, незнанням ним суспільного життя та браком професійного досвіду. “В політиці, як і в мистецтві, експропріація прав більшості співвідноситься і навіть є наслідком концентрації власне політичних засобів виробництва в руках професіоналів, які можуть розраховувати на успіх у власній політичній грі лише за умови, що володіють специфічною компетенцією. ...габітус політика передбачає спеціальну підготовку”¹³. Непрофесіоналізм у політиці є аморальним і соціально небезпечний особливо в перехідних етапах розвитку суспільства, коли в політику залучаються некомпетентні люди, які не усвідомлюють наслідків своїх дій і відповідальності за них.

Можливо, найбільш актуальною дилемою морального характеру в сучасній українській політиці є проблема привілеїв для управлінської еліти, яка пов’язана з питанням необхідності надання народним депутатам України статусу недоторканності. В політичній науці з цього приводу існує два підходи: ліворадикальний – абсолютно переконаний у тому, що наявність у еліти привілеїв дає підстави їй думати не стільки про забезпечення інтересів народу, вирішення його проблем, скільки про захист своїх привілеїв. Така привілейована політична верства перетворюється згодом з репрезентанта народної волі в когорту чиновників, що протистоять народу. Інший підхід – консервативний, заперечує лібералів і наголошує на тій шляхетній місії, яку несе політична еліта. Щоб належним чином виконувати свої функції, еліта потребує особливого статусу. В тому разі, якщо вона буде думати про вирішення соціально-побутових проблем, затрачаючи на це фізичні сили і час, то її рівень компетенції різко знизиться, що веде до погіршення управління суспільством.

Це дуже делікатне питання – визначення необхідної межі матеріального і правового забезпечення політичної еліти, яке корелюється з соціально-економічним рівнем розвитку суспільства, його культурними й демократичними традиціями. Однозначно можна стверджувати лише те, що в Україні депутатську недоторканність часто брутально використовують для захисту від кримінального переслідування. Деякі наші народні обранці свідомо виборюють мандат на-

родного депутата для прикриття своїх злочинних дій. Враховуючи ці обставини, абсолютно моральним напередодні парламентських виборів в Україні було б скасувати депутатську недоторканність, щоб ні в кого не виникало спокуси балотуватися до парламенту для вирішення власних проблем.

Складною моральною дилемою в політиці за всіх часів існування цивілізації є проблема зловживання владою. Як говорив відомий англійський політичний діяч Джон Актон: “Влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно”. Зловживання владою свідчить про те, що носій влади не здатний адекватно виконувати свою місію, виправдати покладену на нього відповідальність. Реалізація влади залежить від політичного устрою суспільства. В демократичних державах передбачені механізми контролю і усунення зловживанням владою.

Найбільш ефективним засобом раціонального здійснення влади є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову, громадський контроль, демократичні вибори.

Перелічені механізми можуть обмежити зловживання владою, зробити її ефективною. А що необхідно для того, аби влада стала моральною? Очевидно, тут треба апелювати до християнських цінностей. “Християнська політика заперечує насилля над совістю громадян-нехристиян, яких вона об’єднує з іншими громадянами, християнами, католиками або з інакодумцями... Вона сповідує “громадянську терпимість”¹⁴. Отже, сформувати моральну політику без сакральних релігійних цінностей досить складно.

Активні заклики для очищення влади лунають від нашого Президента, який запевняє, що на нинішніх парламентських виборах застосування адмінресурсу не буде. Але найголовнішим ресурсом протидії зловживанню владою є сам “оновлений” народ. “Від 2005 року ми починаємо жити і діяти з чистого аркуша...

– українське суспільство більше не є посткомуністичним, пострадянським, постгеноцидним!

– XXI століття буде для українського народу століттям прогресу і процвітання!

“помаранчева революція” замінила управлінську еліту, і це важливо. Однак більш важливо те, що революція змінила народ”¹⁵.

У цьому основна запорука політичного й морального відродження українського суспільства.

Резюмуючи, можна констатувати очевидний факт, що напередодні парламентських виборів українське суспільство стало якісно іншим. Внаслідок “помаранчевої революції”, за В.Липинським: “Перший раз в історії України джерело Влади виведено з традиції, а не з бунту: з моральної, а не фізичної сили – з чогось старшого, ніж сама Влада”¹⁶. Виборовши свободу, котру важливо не загубити нині, в Україні відбувається поступове становлення онтології морального політичного життя. Головне завдання тепер – щоб сама людина намагалася стати реальним суб’єктом державних процесів, а не перекладала моральну відповідальність за свої дії і політичний вибір на якусь партію чи державу. Тільки такий підхід зробить мораль надійним джерелом політичного розвитку, а політику – засобом зміцнення статусу універсальних норм і цінностей моралі.

¹ Рікер П. Навколо політики. – К., 1995. – С. 269.

² Аристотель. Политика // Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения. – Харьков, 1999. – С. 441.

³ Макиавелли Н. Государь. – М., 1990. – С. 52.

⁴ Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. / Редкол.: А.А. Гусейнов и др. – М., 1990. – С. 321.

⁵ Малахов В., Ермоленко А., Кисельов О. Етика і політика: проблеми взаємозв’язку. – К., 2000. – С. 20.

⁶ Политология: хрестоматия. / Сост. А.А. Василик. – М., 1999. – С. 19.

⁷ Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. 1991/ Общ. ред. А.А. Гусейнова. – М., 1992. – С. 237.

⁸ Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія.: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського, 1995. – С. 426.

⁹ Мала енциклопедія етнології. – К., 1996. – 942 с.

¹⁰ Кульчицький С. Помаранчева революція. – К., 2005. – С. 309.

¹¹ Там само. – С. 310.

¹² Дідушок І. “Не хочу, щоб прізвище Ющенко розколело “помаранчевих” // “Україна молода”. – № 230. – 2005. – 8 грудня.

¹³ Бурдье П. Социология политики. – М., 1993. – С. 188.

¹⁴ Журне Ш. Христианские требования в политике. – К., 1998. – С. 257.

¹⁵ Кульчицький С. Назв. праця. – С. 337.

¹⁶ Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 року // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 70–71.